

Lidia Godek-Ostrouch
Uniwersytet im Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0000-0001-8679-4419

Kilka uwag o subsydiarnej roli wartości w ujęciu Maxa Webera

1. Wprowadzenie

Niewątpliwie jednym z najbardziej ciekawych wątków Weberowskiej metodologii jest wewnętrzne rozwarstwienie pojęcia wartości. Można mówić nie tylko o nieuniknionym pluralizmie różnych poziomów i form wartości, lecz także o nieuniknionym konflikcie pomiędzy nimi. W centralnym punkcie tej polaryzacji znajduje się ponad wszelką wątpliwość pytanie o charakter i znaczenie perspektywy aksjologicznej w praktyce naukowej oraz praktyczną funkcję wartości oraz ich akceptowalności (dopuszczalności) w praktyce naukowej.

Literatura na temat Weberowskiej koncepcji wartości jest dość pokaźna, jednak wiele krytyk formułowanych pod jej adresem opiera się — w mojej opinii — na błędnej, bo pobieżnej charakterystyce stanowiska Webera. Szczególnie jest to widoczne w analizach dotyczących społecznego kontekstu nauki (ideał nauki jako powołania), wyolbrzymianiu znaczenia neutralizmu aksjologicznego, a przede wszystkim przemilczania jednego z istotnych wątków metodologicznych związanych z rolą wartości w procesie naukowym, o której pisał wielokrotnie Weber. Rzeczowa dyskusja na temat Weberowskiej relacji między nauką a wartościami wymaga — jak sądzę — poważnej analizy pojęcia wartości i jej funkcji w procesie naukowym, uwzględniającej wiele poziomów obecności wartości w nauce, które zostały przez Webera zdiagnozowane i opisane.

W tym krótkim tekście zamierzam przedstawić kilka podstawowych argumentów na rzecz subsydiarnej roli wartości w poznaniu naukowym. W swojej wypowiedzi skupię się głównie na Weberowskiej kategorii interpretacji wartości [*Wertinterpretation*]. Robiąc to, uzasadniam i wskazuję kilka

poziomów, na których można zilustrować rolę wartości, i wreszcie argumentuję, że ten subsydiarny punkt widzenia ma pewne zalety i otwiera możliwość częściowego zbliżenia Weberowskiej ideału nauki wolnej od wartościowań i koncepcji nauki jako wytworu kultury.

2. Poziomy refleksji aksjologicznej

Stanowisko Webera w kwestii wartości scharakteryzować można za pomocą trzech kierunkowych pytań:

- czy wartości mogą odgrywać uzasadnioną rolę w nauce?
- w jakim zakresie ocena i uzasadnienie naukowe mogą je uwzględniać?
- czy nauka ma zdolności do oceny wartości jako swego przedmiotu lub inaczej: czy możemy — jako badacze — przeprowadzać naukową ocenę wartości i ich konsekwencji?

Znalezienie odpowiedzi na powyższe pytania jest szczególnie istotne, gdy próbujemy uchwycić szkodliwe oddziaływanie niektórych wartości nieepistemicznych na proces naukowy oraz gdy rozważamy społeczny kontekst nauki (wpływ nauki na nasze wartości). Musimy zatem zdawać sobie sprawę z wielopoziomowej struktury aksjologicznej, którą wprowadził do swojej metodologii Weber. To zróżnicowanie dochodzi do głosu już w samym sposobie argumentacji, jaką stosuje Weber w swoich najważniejszych tekstach metodologicznych. Za każdym razem widać jak dwa obszary — nauka i jej społeczny (kulturowy) kontekst — w szczególnie sposób nawzajem się przenikają, a zarazem są — by tak rzec — skierowane przeciwko sobie. Niejednoznaczność ta wydaje się najwyraźniej zamierzona. Stanowi moim zdaniem wynik nie tylko przyjętej strategii argumentacyjnej przez Webera, która ujawnia się właśnie w antagonizmie wartości (wartości epistemiczne *versus* nieepistemiczne), lecz przede wszystkim przyjętej strategii filozoficznej zmierzającej do tego, żeby uzasadnić pojęcie nauki jako tworu kultury. Te strategie z powodzeniem są urzeczywistniane w całej filozofii Webera (w tym jego metodologii) i to pomimo dość ostrego i konsekwentnego rozdziału tych dwóch sfer społecznych (dywersyfikacja i racjonalizacja systemowa). Trzeba jednak pamiętać, że zainteresowania Webera w tej kwestii nie były równo podzielone. Weberowska refleksja nad obecnością wartości w nauce koncentruje się głównie wokół pytania, w jaki sposób generujemy wiedzę, a nie odnosi się wystarczająco do kwestii roli nauki w świecie społecznym, czyli pomija podstawowe pytanie o to, w jaki sposób — i czy w ogóle — nauka i jej wytwory zmieniają świat naszych wartości.

Ponadto pojęcie wartości, aksjomatu wartości, sądu wartościującego, wartościowania praktycznego, odniesienia do wartości, interpretacji wartości to przykłady pojęć, za pomocą których Weber objaśniał proces badaw-

czy¹. Pojęcia te pełnią różne funkcje na różnych poziomach. Na najwyższym poziomie wartości pełnią rolę *t r a n s c e n d e n t a l n ą*, wyznaczając obszar nauki jako swoistej praktyki społecznej (wartości, aksjomaty wartości i odniesienie do wartości); pełnią rolę *s e l e k c y j n ą*, gdy badacz decyduje o wyborze przedmiotu badań z punktu widzenia jego ważności kulturowej, a także porządkuje fakty za pomocą konstrukcji pojęciowych (typ idealny), a następnie przeprowadza proces wartościowania i oceny (sądy wartościujące, interpretacja wartości). Wartości wydają się poznawczym „ideałem”, który filtruje obiektywną, empiryczną „treść”. Natomiast w opozycji do praktycznych wartościowań, których źródłem jest światopogląd polityczny czy religijny, wartości epistemiczne fundują ideał nauki jako powołania i postulat neutralizmu aksjologicznego.² Problematyczność takiego ujęcia jest widoczna już w tym, że cała metodologia zostaje od początku i na każdym z jej poziomów pomyślana w kategoriach rządzących w niej wartości. Widać to wyraźnie w opisie kulturowego wymiaru nauki jako swoistej praktyki społecznej. Weber był bowiem przeświadczony o konieczności zapewnienia autonomii nauce względem innych systemów społecznych (religii, polityki, gospodarki). Głównym mechanizmem zapewniającym tę pożądaną autonomię był proces autonomizacji wartości, gwarantujący integralność nauki jako praktyki społecznej podporządkowanej swoistym tylko dla niej wartościom.³ Nauka racjonalizuje świat poprzez wiedzę, a jej fundamentalnym celem (choć nie jedynym) jest urzeczywistnienie prawdy jako podstawowej wartości poznawczej.⁴ Podstawowym warunkiem nauki jest uznanie przez

¹ Źródłem nieporozumień w analizie i ocenie postulatu odniesienia do wartości i nauki wolnej od wartościowania była błędna interpretacja głównych pojęć Weberowskich i uzasadnień, jakie przywołuje na ich rzecz. Nie odróżniano w sposób jasny nie tylko wartościowań (praktycznych sądów wartościujących) [*Wertung*] od odniesienia do wartości [*Wertbeziehung*] oraz wartościowania [*Wertung*] od interpretacji wartości [*Wertinterpretation*], wskutek czego często dochodziło do pomieszania poziomów analizy wartości. Por. M. Weber, „*Wolność od wartościowań*” — jej sens w naukach socjologicznych i ekonomicznych, [w:] idem, *Racjonalność, władza, odczarowanie*, przeł. M. Hala, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2004, s. 195-239; H.H. Bruun, *Science, Values and Politics in Max Weber's Methodology*, Routledge, London 2007; F. Ringer, *Max Weber's Methodology. The Unification of the Cultural and Social Sciences*, Harvard University Press, Cambridge/London 1997, s. 134; W.J. Mommsen, *The Political and Social Theory of Max Weber Collected Essayss*, The University of Chicago Press Chicago, Chicago 1989, s. 9.

² L. Godek, *Max Weber's Value-Judgment and the Problem of Science Policy-making*, [w:] Péter Hartl, Adam T. Tuboly (eds.), *Science, Freedom, Democracy*, Routledge, London 2021, s. 206-223. L. Godek-Ostrouch, *Wolność jako zawód i powołanie*, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2022, s. 18-19.

³ M. Weber, „*Wolność od wartościowań*”..., s. 210-212.

⁴ M. Weber, *Nauka jako zawód i powołanie*, przeł. A. Kopacki, P. Dybel, [w:] P. Dybel, *Polityka jako zawód i powołanie*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1999.

badaczy wartości prawdy naukowej.⁵ Zadanie badacza polega zatem na wyeksponowaniu tych aspektów badanego zagadnienia, które są dla niego znaczące (mają ważność kulturową), a ich wybór podporządkowany jest zawsze celowi i założeniom wyjściowym przyjmowanym przez badacza i wyrażanym przez określone wartości poznawcze.⁶

3. Procedura interpretacji wartości — wartości jako przedmiot badań

Procedurę pozwalającą na uchwycenie „aksjologicznego momentu” pracy naukowej Weber nazywa interpretacją wartości [*Wertinterpretation*].⁷ Polega ona na zrekonstruowaniu postaw oceniających względem określonych zjawisk wynikających z orientacji aksjologicznej przyjmowanych przez badacza.⁸ Procedurę tę możemy analizować zarówno w aspekcie problemowym, ponieważ wartości mogą ujawnić się na każdym etapie pracy badacza (selekcja przedmiotu badań, procedura dowodowa, interpretacja wyników) oraz w aspekcie czasowym, tj. w każdym momencie procesu badawczego⁹. Odkrycie ujawniających się w nauce wartościujących sposobów interpretacji, czy selekcji przedmiotu badań, jak i zdefiniowanego celu, który sobie postawił badacz, jest zadaniem „wyższego rzędu”¹⁰. Oznacza to, że procedura interpretacji wartości jest immanentną częścią każdej praktyki badawczej i przybiera formę swoistej samokontroli. Zrealizowanie tak sformułowanego zadania wymaga również umiejętności zidentyfikowania konsekwencji, jakie wynikają z aksjomatów wartości dla całego procesu naukowego, oraz ich ocenę, a zatem wskazania w jakim stopniu wartości są akceptowalne lub nie i co z tego wynika dalej. Sens omawiania sądów wartościujących w postępowaniu naukowym Weber redukuje do czterech głównych obszarów:

I. I d e n t y f i k a c j i a k s j o m a t ó w w a r t o ś c i . Na tym etapie należy zidentyfikować wartości, które stanowią podstawę sądów wartościujących leżących u podstaw przyjmowanych przez badacza założeń badawczych. Procedura ta wychodzi od pojedynczego sądu i analizy jego sensu oraz przebiega w kierunku ustalenia przyjętych wartościujących sposobów widzenia,

⁵ M. Weber, „Obiektywność” poznania w naukach społeczno-naukowego i społeczno-politycznego, [w:] idem, *Racjonalność, władza, odczarowanie...*, s. 192.

⁶ *Ibidem*, s. 164.

⁷ M. Weber, „Wolność od wartościowań”..., s. 214-215.

⁸ *Ibidem*, s. 216.

⁹ M. Weber, „Obiektywność” poznania..., s. 154-155.

¹⁰ H.H. Bruun, S. Whimster, *Introduction*, in: *Max Weber: Collected Methodological Writings*, H.H. Bruun and S. Whimster (eds.), Routledge, London 2012, s. xxii.

z których badacz być może nie zdawał sobie sprawy. Rezultatem tej operacji nie jest odkrycie faktów, które badacz stara się wyjaśnić, lecz rozpoznanie leżących u podstaw założeń naukowych wartości, którymi kierował się przy wyborze przedmiotu badań, a także tych aksjomatów, które posłużyły mu do interpretacji wyników badań na późniejszym etapie pracy badawczej.

II. Wydedukowanie potencjalnych implikacji wynikających z przyjętego aksjomatu wartości, gdy tworzą podstawę sądu wartościującego w nauce. Oznacza to, że proces analizy każdej praktycznej oceny ma na celu zidentyfikowanie wartości przyjmowanej za podstawę osądu faktu, który został ustalony w drodze postępowania naukowego. Na tym etapie badacz zobowiązany jest do ustalenia wszystkich potencjalnych konsekwencji, które mogą mieć znaczenie dla późniejszej oceny przebiegu całego procesu badawczego i jego wyników.

III. Wydedukowanie implikacji faktycznych, które wynikają z przyjęcia aksjomatu wartości poprzez powiązanie sądów wartościujących z określonymi i niezbędnymi środkami oraz zidentyfikowanie tych skutków ubocznych, których niekoniecznie należało się spodziewać. Przyjęcie aksjomatu wartości ma bezpośredni wpływ na przebieg całego procesu dowodzenia, ponieważ determinuje wybór środków do realizacji danego założenia badawczego oraz determinuje niezamierzone następstwa. Te obserwacje czysto empiryczne mogą doprowadzić nas do wniosku, że (i) badacz musi przyjąć z pełną odpowiedzialnością, że absolutnie niemożliwe jest zrealizowanie przedmiotu preferencji (wartości), ponieważ nie zawsze można znaleźć sposób na jej zrealizowanie (powiązanie wartości ze środkami ich realizacji); (ii) prawdopodobieństwo, że pojawienie się niepożądanych skutków może bezpośrednio lub pośrednio uczynić niepożądaną lub iluzoryczną realizację całego przedsięwzięcia badawczego; (iii) konieczność zaakceptowania takich środków lub takich następstw ubocznych, których badacz nie brał do tej pory pod uwagę, a zatem rozstrzygnięcie wartości przedsięwzięcia badawczego będzie zależało od uprzednio przyjętego celu badań, zastosowanych środków, jak i jego skutków ubocznych.

IV. Identyfikacja nowych aksjomatów wartości. Interpretacja wartości może ujawnić nowe aksjomaty wartości, które dotąd nie były brane pod uwagę przez badacza. Aksjomaty wartości mogą wchodzić w konflikt z innymi wartościami, których badacz do tej pory nie brał pod uwagę. Te konflikty mogą mieć wymiar zasadniczy — gdy dwóch wartości nie można ze sobą pogodzić lub konsekwencji, które są wewnętrznie sprzeczne.¹¹

Tego rodzaju interpretacja wartości w procesie badawczym ma sens pod warunkiem, że jej celowość jest przez badacza właściwie rozumiana. Interpre-

¹¹ M. Weber, „*Wolność od wartościowań*”..., s. 214-215.

tacja wartości pozostaje w jak najściślejszym związku z postulatem „odniesienia do wartości”. Mówiąc ściślej: realizacja postulatu wolności od wartości wymaga skierowania uwagi badacza na siebie samego, tak, aby badacz sam siebie potraktował jako przedmiot badania i włączył sam siebie w jego przebieg, a interpretacja wartości jest narzędziem, z którego badacz może skorzystać lub nie. Weber dodaje również, że nasza refleksja nad wartościami ma wymiar naukowy, gdy nasze przekonania są przedmiotem analizy pod kątem ich treści.¹² Ocena wartości służy odpowiedzi na pytanie, w jakim stosunku pozostają do siebie wartości badacza i rzeczywistość, którą chce zbadać i opisać. Ocena rezultatów tej procedury nie kończy się jednak na wykazaniu użyteczności oceny dla całej praktyki badawczej, ale służy czemuś znacznie ważniejszemu — jasności i odpowiedniej samoświadomości badacza i nauk społecznych jako takich. Jeśli interpretacja wartości jest prowadzona prawidłowo, stymuluje pracę empiryczną w najbardziej trwały sposób, dostarczając pytań i problemów, jakimi nauka powinna się zająć. „Jasność co do samych siebie” jest pierwszym krokiem w rozpoznaniu, jaką rolę pełnią wartości w poznaniu naukowym, zarówno wtedy, gdy stają się przedmiotem poznania, jak również wtedy, gdy określają warunki możliwości poznania w ogóle.¹³ Dla Webera jest to dość jasne, że wartości mogą ukazać się w całej swojej kazuistyce poprzez właściwie przeprowadzenie procedury interpretacji wartości. Interpretacja wartości nie jest tylko jednym z możliwych nastawień wobec świata, którą może, lecz nie musi przyjąć badacz, stanowi raczej właściwy i jedyny sposób warunkujący wszelkie poznanie.

Podsumujmy: to, co faktycznie daje procedura interpretacji wartości nauce, to różne możliwe relacje obiektu do wartości [*Wertheziehungen des Objektes*], które chce opisać i zinterpretować badacz¹⁴. Interpretacja ma zatem pewną formalną cechę, która polega na ujawnieniu nam możliwych „stanowisk wartościujących” i „podejść ewaluacyjnych” przyjmowanych przez badacza¹⁵.

4. Epistemiczna rekonfiguracja

Weber argumentował, że uwzględnienie kulturowego kontekstu wiedzy zaczerpniętego z filozofii oraz wyciąganie z tego krytycznych wniosków zapewni myśleniu metodologicznemu pożądaną instruktywność i racjonalność

¹² M. Weber, „Obiektywność” poznania..., s. 172-174.

¹³ M. Weber, „Wolność, od wartościowań”..., s. 196-197; M. Weber, *Verhandlungen des III. Deutschen Hochschulehrertages lehrertages zu Leipzig am 12. und 13. Oktober 1909*, „Verlag des Literarischen Zentralblattes für Deutschland”, Leipzig 1910, s. 16-17, 20-21, 41-42, 47.

¹⁴ M. Weber, M. (1900/1907), *Critical Studies in the Logic of the Cultural Sciences*, [w:] *Max Weber on the Methodology of the Social Sciences*, Shils E.A., Finch H.A., Free Press of Glencoe, Illinois 1949, s. 143.

¹⁵ *Ibidem*, s. 144.

(działania wartościowo-racjonalne).¹⁶ W konsekwencji Weber przeciwstawiał pozytywistyczny model nauki realnej praktyce badawczej, wyjaśnianie interpretowaniu, porządek dochodzenia do celu (prawda naukowa) porządkowi metody. Weber był zainteresowany raczej faktycznym przebiegiem pracy badawczej i możliwościami usprawnienia procesu zdobywania nowej wiedzy, niż stworzeniem ścisłego schematu nauki czy metody.¹⁷ Refleksja nad rolą wartości w procesie naukowym wykracza zatem poza iluzję „czystości” procesu badawczego i zapewnia mu jakże potrzebną dynamikę. Można oddzielić to, co w nauce jest formalne czy strukturalne, od tego, co twórcze poznawczo, stanowiące impuls do rozwoju badań i nowych perspektyw badawczych. Weber skłania się raczej w kierunku badania ideału żywej praktyki poznania, niedającej się zamknąć w formę jednego schematu.

Właśnie to zawiera chyba najgłębsza z charakterystyk wartości zaproponowanych przez Webera: wartości odgrywają istotną rolę w nauce, ponieważ warunkują znaczenie faktów empirycznych, a ich stosowalność i racjonalność wynika wprost z wartości, ponieważ to one kierują poszukiwaniami w ich kierunku. Oznacza to, że wartości są źródłem znaczenia kulturowego, zapewniając w ten sposób epistemiczną rekonfigurację. Dzięki nim wszelkie dane empiryczne mogą stać się argumentami, ponieważ dzięki wartościom nabywają kulturowego znaczenia. Jak napisał Weber:

Przeznaczeniem epoki kulturowej, która skosztowała owoców z drzewa poznania, jest niechybna świadomość, że nie potrafimy odczytać sensu zdarzeń świata z rezultatów nawet najbardziej przenikliwej penetracji i że wobec tego sami musimy go utworzyć; musimy pojąć, że „poglądy na świat” nigdy nie mogą być produktem postępującej wiedzy empirycznej.¹⁸

Taka pragmatyczna relacja pomiędzy wartościami a światem rzeczywistym przypomina nam, że nauka jako część kultury nie jest nam dana bezpośrednio w doświadczeniu empirycznym, ale jest produktem żywej interakcji między materialną rzeczywistością a wartościami.

Jednakże swoim pojęciem wartości chce Weber zdać sprawę wcale nie tylko z usamodzielnienia się ich form i poziomów. Właściwy sens jego koncepcji tkwi raczej w tym, aby całą tę sferę rozpoznać jako miejsce narodzin nośnej siły i nowej zasady. Wartości mogą pełnić kierunkową rolę w procesie naukowym pod tym jednak warunkiem, że są one przyjmowane w sposób niedogmatyczny. Wartości mogą stać się „praktycznymi normami o naukowym znaczeniu”¹⁹. Właśnie to zawiera chyba najgłębsza intuicja dotycząca wartości podana przez Webera: wartości to stany mentalne, a nie źródła do-

¹⁶ F. Ringer, *op. cit.*, s. 106.

¹⁷ W. J. Mommsen, *op. cit.*, s. 8.

¹⁸ M. Weber, „Obiektywność” poznania..., s. 140.

¹⁹ *Ibidem*, s. 141.

gmatów. Wartości poznawcze to aktywne ramy konstruowane do budowania modeli, które odpowiadają na pytania badawcze, a zatem nie są tylko rezerwuarem osobistych przekonań.²⁰

5. Zakończenie

Rozważając subsydiarną rolę wartości, Weber opowiedział się za traktowaniem ich jako ważnego elementu konstytuującego proces badawczy i sformułował wiele argumentów na rzecz swojej tezy. Metodologia nie może wyjaśnić wyborów, jakie na początkowym etapie podejmują badacze. Jednak wartości oraz ich uzasadniona obecność w nauce muszą podlegać temu samemu poziomowi rygorystycznych wymagań, jakim podlegają inne elementy procesu badawczego. Uwzględnienie subsydiarnej roli wartości i prowadzenie badań dalej w tym kierunku, to — w mojej opinii — dobry sposób, aby uzasadnić, dlaczego nauka nie może sobie poradzić bez wartości. Nauka (zarówno ta o charakterze normatywnym, jak empirycznym) powinna analizować praktyczne konsekwencje poglądów i wartości, którymi kierujemy się w praktyce badawczej, chociażby poprzez wskazanie sposobu, w jaki ostatecznie ustosunkowujemy się do określonego praktycznego problemu, oraz jakie fakty (ustalone w drodze naukowej analizy) powinniśmy wziąć pod uwagę, wybierając ostatecznie jakieś rozwiązanie.

Lidia Godek-Ostrouch

Some Remarks about the Subsidiary Role of Values in Max Weber's Approach

Abstract

In this paper, I am trying to understand the role of values in the scientific work presented in the methodological writings of Max Weber. The assessment of the role of values and the consistency of Weber's views on this matter is not as straightforward as it is commonly assumed. I will focus mainly on Weber's category of value interpretation [*Wertinterpretation*]. In doing so, I justify and indicate several levels at which the role of values can be illustrated, and finally argue that Weber allows for—although to a limited extent—a certain methodological role of values in the scientific process.

Keywords: Max Weber, interpretation of values, casuistry of values.

²⁰ *Ibidem.*